

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رهافت**

سال سیزدهم، شماره ۴۸، پاییز ۱۳۹۸
صفحه ۴۹ تا ۷۰

بازنمایی امنیت اجتماعی در برنامه‌های توسعه

پس از انقلاب اسلامی

زهره بال / دانشجوی دکتری سیاستگذاری عمومی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. zohrehbal@gmail.com

حمید پدشگاه هادیان / استادیار، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) h.pishguahadian@gmail.com

بابک نادرپور / استادیار، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. nader1642@yahoo.com

مهدی جاودانی مقدم / استادیار، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد قم، قم، ایران. javdani2020@gmail.com

چکیده

امنیت اجتماعی به عنوان آرامش و آسودگی خاطری که جامعه و نظام سیاسی برای اعضای خود ایجاد می کند دارای مولفه‌های گوناگونی است و داشتن یک جامعه امن از مهم‌ترین دغدغه‌های هر حکومتی تلقی می شود. برنامه‌های توسعه کشوری به عنوان سیاستگذاری کلان در پی تحقق مولفه‌های امنیت اجتماعی هستند. هدف از این پژوهش بازنمایی مولفه‌های موثر در تحقق امنیت اجتماعی در برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه با روش پژوهش داده بنیاد از طریق تحلیل متون برنامه‌های توسعه کشور است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد مولفه‌های موثر در امنیت اجتماعی در چهار مقوله هویت، قانون، اعتماد و علم در سه برنامه توسعه چهارم، پنجم و ششم با راهبردهای متفاوتی به امنیت اجتماعی رسیده اند و نتایج نشان داد برنامه چهارم توسعه با رویکرد ایجابی، برنامه پنجم با رویکردی سلبی و برنامه ششم با رویکردی سلبی و ایجابی به امنیت اجتماعی پرداخته اند.

کلیدواژه: امنیت اجتماعی، برنامه توسعه، انقلاب اسلامی، هویت، اعتماد، علم و قانون.

تاریخ تأیید ۱۳۹۸/۰۷/۱۰

تاریخ دریافت ۱۳۹۸/۰۶/۰۶

مقدمه

بی تردید هیچ عنصری برای پیشرفت و توسعه یک جامعه، مهم‌تر از امنیت و تأمین آرامش در جامعه نیست و توسعه نیز بدون امنیت امکانپذیر نخواهد بود (کلاه‌چیان، ۱۳۸۸: ۶۵) و امنیت اجتماعی به عنوان یکی از مهمترین ابعاد امنیت تا حدی اهمیت دارد که برخی آن را بدیلی برای امنیت ملی قلمداد می‌کنند (سام آرام و دیگران، ۱۳۹۷: ۶۷). امنیت اجتماعی، بیانگر پیوند تنگاتنگ میان دولت و جامعه است و میزان آن برای تمامی نظام‌های سیاسی و شهروندان، صرف نظر از سطح توسعه، مسئله مهمی به شمار می‌رود.

سیاستگذاری در حوزه امنیت، زیربنای سیاستگذاری در سایر حوزه‌ها به شمار می‌آید و به رغم اینکه انواع سیاست‌ها برای به سامان شدن امور یک جامعه ضروری هستند اما سیاستگذاری در حوزه امنیت به دلیل گستردگی، شمول و نفوذ تأثیر از اهمیت بیشتری برخوردار است تا جایی که بدون امنیت، سیاستگذاری در سایر امور نیز نابسامان خواهد ماند (رضوی‌نژاد و ملک‌محمدی، ۱۳۹۷: ۲۸۰). این موضوع به ویژه در امنیت اجتماعی که حوزه‌های متفاوت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی افراد و جامعه را در بر می‌گیرد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چرا که مشارکت مردم در تأمین امنیت اجتماعی بستر لازم توسعه و رفاه را در جامعه فراهم می‌نماید (غفورزاده، ۱۳۸۸: ۲۵).

برای رسیدن به امنیت اجتماعی به عنوان دستور کار دولت، دستگاه سیاستگذاری می‌تواند مولفه‌هایی که در ارتقاء کیفیت زندگی افراد موثر است را مورد توجه قرار دهد (نصری، ۱۳۹۰: ۲) و از آنجا که امنیت اجتماعی دارای ویژگی‌های ذهنی، ارزشی، مبانی، زمینه‌ای و نسبی است و پدیده‌ای انسانی و مقوله‌ای چندوجهی محسوب می‌شود (رمضانی، ۱۳۹۴: ۴) می‌تواند از مجرای رفاه عمومی، کارایی، انضباط اجتماعی در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی، پربارتر کردن حوزه تعاملات فرهنگی و کاهش مخاطرات ایجاد شود.

در این میان امنیت در توسعه نیز به عنوان یکی از دغدغه‌های کشورهای، از اهمیت زیادی برخوردار است و بازیگران در گفتمان «امنیت توسعه محور» می‌کوشند با توجه به مقوله توسعه همه جانبه، به ابعاد امنیتی جامعی که این امر مهم را محقق می‌سازد، دست یابند (افتخاری، ۱۳۹۰: ۵۷). از همین رو برای پرداختن به امنیت اجتماعی در هر کشور باید به ویژگی‌های اجتماعی از جمله پدیده‌های اجتماعی و ساختار طبقاتی و فرهنگی جامعه توجه کرد زیرا جامعه به عنوان یک پدیده چندگانه دارای تأثیرات چندگانه است، همچنین هر کشوری با توجه به مبانی نظری و فضای فکری و در بستری از شرایط اقتصادی، سیاسی،

اجتماعی و فرهنگی خود، برنامه ریزی توسعه را ارائه می‌دهد و سعی دارد برنامه ریزی با ثبات و در یک جهت پیش رود.

بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران تاکنون شش برنامه توسعه تهیه و تدوین شده‌اند و با توجه به اینکه در برنامه‌های اول تا سوم توسعه به دلیل اهمیت مسائل اقتصادی و زیربنایی، توجه کمتری به موضوعات اجتماعی شده بود، موضوع امنیت اجتماعی در این برنامه‌ها مسکوت مانده است. پس از ابلاغ سند چشم‌انداز، برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه به نسبت گذشته به موضوعات اجتماعی توجه بیشتری نشان دادند. سند چشم‌انداز به عنوان مهمترین سند راهبردی کشور در امنیت‌سازی، بر امنیت اجتماعی تاکید کرده و یادآور شده وضع امنیت آینده ایران ناشی از اتخاذ سیاست‌های امنیت معطوف به رویکردهای ایجابی بوده و رضایت و اطمینان خاطر شهروندان محور اصلی امنیت است و به عنوان سند بالادستی و فرابخشی تأمین امنیت پایدار کشور، بر این نکته تاکید دارد که «ایران در سال ۱۴۰۴ باید از امنیت اجتماعی بهره مند باشد» (علایی، ۱۳۹۱: ۱۱۹).

بنای این پژوهش، بر تحلیل سه برنامه چهارم، پنجم و ششم توسعه که پس از ابلاغ سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ تدوین شده‌اند، قرار گرفت و امنیت اجتماعی مدنظر در این پژوهش عبارت است از آرامش و آسودگی خاطری که جامعه و نظام سیاسی برای اعضای خود ایجاد می‌کند و به طور کلی به قلمروهایی مربوط می‌شود که افراد به نحوی در ارتباط با دیگر افراد جامعه، نظام سیاسی و دولت هستند، این قلمروها می‌توانند زبان، نژاد، قومیت، اعتبار، نقش اجتماعی، کار، درآمد، رفاه، مشارکت سیاسی، آزادی، اعتقاد، علم و فناوری باشند (حسنی فر، ۱۳۸۳: ۱۲۱).

لذا ضروری به نظر می‌رسد ضمن شناسایی مولفه‌های موثر در امنیت اجتماعی به بازنمایی جایگاه آن در برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه اقدام شود تا با رسیدن به مولفه‌های اصلی، پاسخ به سئوالاتی چون: هر یک از برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه چگونه توانسته‌اند به مولفه‌های موثر بر امنیت اجتماعی دست یابند؟ و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در راهبرد آنها در تأمین امنیت اجتماعی وجود دارد؟ امکانپذیر گردد.

۱- پیشینه پژوهش

نصرالله زاده و صائبی (۱۳۹۶) در پژوهش «ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت اجتماعی براساس تجارب ج.ا.ایران» با بررسی امنیت اجتماعی الگویی مشتمل بر اسلام‌گرایی، عدالت محوری، قانون‌مداری، مردم‌سالاری دینی و هویتی اسلامی ایرانی ترسیم کردند.

الفی، عیوضی، قیصری و لک‌زایی (۱۳۹۶) در پژوهش «همکاری دولت و ملت و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر سند چشم‌انداز ۲۰ ساله» به این مهم پرداخته‌اند که تحکیم و تعمیق روابط دولت و ملت برای رسیدن به جامعه امن ملی در راستای دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز است.

اسلامی‌دونچالی و شریفی (۱۳۹۲) در پژوهش «امنیت اجتماعی و راهکارهای تقویت آن» با اشاره به اهمیت امنیت اجتماعی معتقدند به منظور فرآیند اجتماعی شدن امنیت در کشور گام‌های مهم اما ناکافی برداشته شده و می‌توان با فرصت برابر، اجرای قانون و جلب اعتماد عمومی به تحقق امنیت اجتماعی کمک کرد.

افتخاری، مرادیان و اعظم کریمایی (۱۳۸۹) در پژوهش «الگوی راهبردی تأمین امنیت اجتماعی در نیروی انتظامی» راهبردهای اجرایی حضور علنی پلیس در مناطق جرم‌خیز، در دسترس بودن پلیس، آگاه‌سازی مردم، ارائه خدمات عمومی کارآمد، ارتقای خدمات رسانی از طریق توسعه خدمات انتظامی و امنیتی ارائه کردند.

۲- مبانی نظری

۲-۱- امنیت اجتماعی :

امنیت دارای چهار بُعد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی است و امنیت اجتماعی به عنوان یکی از نیازهای اساسی انسان و حلقه واسط بین امنیت فردی و امنیت ملی، یکی از معرف‌های اساسی امنیت همه جانبه هر نظام اجتماعی است که با توسعه پایدار در سطح جامعه و ثبات نظم اجتماعی جامعه تقویت می‌گردد. مصادیق بارز امنیت اجتماعی همچون انسجام اجتماعی، اعمال سیاست‌های اجتماعی و فرهنگی کارآمد، ایجاد زمینه‌های لازم برای برخورداری از احساس امنیت، آرامش اجتماعی و روانی در بین شهروندان و دستیابی به سطح مطلوب استانداردهای زندگی، می‌تواند رابطه بین توسعه پایدار و امنیت اجتماعی را در هر جامعه ای مورد ارزیابی قرار دهد (احمدی، ۱۳۸۶: ۲۰)، امنیت اجتماعی به گونه‌ای ابتدایی ترین وظایف دولت‌ها است (ریبئی، ۱۳۸۴: ۱۵۰).

کارل دویچ (Karl Deutsch) امنیت اجتماعی را برابر با سطح توسعه انسانی و سطح نابرابری اقتصادی در نظر می‌گیرد و آن را برآمده از احساس جمعی بسط یافته و نهادینه شده مردم می‌داند که حیات اجتماعی آنان را بیمه می‌کند. از این منظر امنیت اجتماعی از یک سو مؤلفه نظم و انسجام اجتماعی و از یکسو مؤلفه توسعه و پیشرفت محسوب می‌شود (قدرتی و همکاران، ۱۳۸۸: ۸). از نظر باری بوزان امنیت اجتماعی عبارت است از توانایی گروه‌های

مختلف صنفی، قومی، ملی در حفظ هستی و هویت خود است. به اعتقاد روچیلد^۱ نیز هدف نهایی امنیت از ابتدای قرن ۲۱ به مقولاتی مانند رفاه، نظم، برخورداری، امنیت جامعه و امنیت بین‌المللی تغییر کرده است (اما روچیلد، ۱۳۹۱: ۱۲).

در امنیت ملی، این حاکمیت و دولت ملی است که واقعیتی عینی محسوب می‌شوند و در امنیت اجتماعی این جامعه است که در قواره دولت به عنوان مرجع امنیت خود را نشان می‌دهد (نصری، ۱۳۹۱: ۶۴). امنیت اجتماعی به ارتباط دو سویه سازمان کنترل دولت و جامعه بازمی‌گردد و ناظر بر مناسبات «قدرت - مردم» و «مردم - مردم» است و روابط بین افراد، نهادهای مدنی و بوروکراسی دولتی را شامل می‌شود، ضمن اینکه طیف متنوعی از موضوعات مرزی، هویت اجتماعی و گسست و انسجام را در بر می‌گیرد. از همین رو در امنیت داخلی واحد تحلیل دولت و در امنیت اجتماعی واحد تحلیل جامعه است (بلندیان، ۱۳۹۱: ۴۷). از این منظر امنیت اجتماعی بر مجموعه سیاست‌ها و راهکارهایی دلالت دارد که هدف از آنها ایجاد نظم مطلوب در جامعه به منظور کنترل اجتماعی و مواجهه با رخدادهای مختلف برهم زننده آرامش و اطمینان خاطر در جامعه است (بلندیان، ۱۳۹۱: ۴۹).

در امنیت اجتماعی دو رویکرد سلبی و ایجابی غالب است. وجه سلبی دربرگیرنده شیوه‌هایی است که در تامین امنیت به برخورد سخت افزاری و تهدید محور با موضوعات تاکید دارد و در مقابل رویکرد ایجابی بر ارتقای امنیت ملی از طریق افزایش رضایتمندی و ارتباط مشارکت عوامل موثر در تولید امنیت استوار است (گروه مطالعات امنیت ملی، ۱۳۹۰: ۱۵۵). در رویکرد سلبی امنیت را به «نبود تهدید» تقلیل می‌دهند و «امنیت» وضعیتی است که در آن نسبت به منافع بازیگر تهدیدی وجود نداشته باشد (افتخاری، ۱۳۸۵: ۲۶۲) اما در نگاه ایجابی بنای امنیت رضایت است (گروه مطالعات امنیت ملی، ۱۳۹۰: ۱۵۶). در رویکرد ایجابی وجود شرایط مطلوب برای تحقق اهداف و خواسته جمعی مدنظر است (پورسعید، ۱۳۹۲: ۱۲۱).

امنیت داخلی در جمهوری اسلامی ایران دارای دو وجه ایجابی و سلبی است که وجه ایجابی آن (ایجاد رضایتمندی) در چارچوب ملاحظات نرم افزارانه و وجه سلبی آن (جلوگیری از روند مداخله جویانه بازیگران دیگر در امور داخلی) در چارچوب ملاحظات سخت افزارانه محقق می‌شود (افتخاری، ۱۳۸۵: ۳۷). امنیت اجتماعی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز به معنی هموار ساختن مسیر رشد و تعالی در حوزه‌های سیاسی،

¹ Emma Rothschild

فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی است تا بتواند با بهره‌گیری از تمام ظرفیت‌ها، امکانات و استعداد‌های درونی، بحران‌های ناخواسته داخلی و تهدیدهای دشمنان خارجی را خنثی کند و امنیت اجتماعی بخشی از «انتظارات مردم» است (صائبی و نصرالله زاده، ۱۳۹۷: ۵۸).

۲-۲ مولفه‌های هویتی امنیت اجتماعی

از منظر مکتب کپنهاگ هویت به مثابه روح جامعه است و امنیت اجتماعی نوعی فرآیند تولید و حفظ تعلقات و پیوندهای متقابل درون هریک از واحدها و میان واحدهای اجتماع است. امنیت اجتماعی در این مکتب می‌تواند در یک نظام اجتماعی به منظور پاسداری و حراست از حیات واحدها، گروه‌های اجتماعی یک جامعه و تضمین بهره‌گیری آنان از منافع و ارزش‌ها یا همان فرصت‌ها مورد استفاده قرار گیرد (پورسعید، ۱۳۹۲: ۱۲۰). در این نظریه امنیت اجتماعی با توانمندی‌ها و ظرفیت‌های یک جامعه در جهت حراست و حفظ الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی شاخص‌سازی شده و مترادف امنیت هویتی است (نویدنیا، ۱۳۸۲: ۶۵). در مکتب کپنهاگ تنها دولت مرجع امنیت نیست، بلکه جامعه نیز بخشی از مرجع امنیت محسوب می‌شود (روی، ۱۳۸۲: ۶۹۸) و امنیت جامعه بر اساس هویت، یعنی درک و برداشت از خود شکل می‌گیرد (نصری، ۱۳۹۰: ۹۷). هویت در مقوله‌های فردی، قومی، مذهبی و ملی دسته‌بندی می‌شود (قیصری، ۱۳۹۲: ۷۸).

۲-۳ مولفه‌های قانونی در امنیت اجتماعی

ایستر برایمر در نظریه امنیت اجتماعی خود دغدغه نظم مبتنی بر قانون دارد و معتقد است مفهوم امنیت اجتماعی بر صیانت مردم و بر امنیت شبکه‌های مواصلاتی متمرکز است (برایمر، ۲۰۰۷: ۵۳). مقصود برایمر این است که امنیت اجتماعی هنگامی تامین می‌شود که افراد جامعه بتوانند در عرصه خصوصی زندگی خود از نظارت، مراقبت و تهدید دیگری در امان باشند و حقوق اساسی انسان‌ها، به ویژه آزادی و سبک زندگی آنها مورد احترام باشند (نصری، ۱۳۹۰: ۱۰۴). امنیت راه‌ها و قابل اعتماد بودن نظام حمل و نقل نیز در این رویکرد آنقدر اهمیت دارد که اتحادیه اروپا برای عضویت کشورهای داوطلب در این اتحادیه کسب استانداردهای حمل و نقل را الزامی کرده است (نصری، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

۲-۴ مولفه‌های اعتماد در امنیت اجتماعی

مکتب سازه‌انگاری امنیت را برابر آسایش دانسته و هر آنچه که موجب دغدغه، تشویش و از بین رفتن آسودگی و آرامش شود را ناامنی تلقی می‌کند (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۲: ۱۵۸) و

¹ Esther Brimmer

از این منظر صاحب‌نظران این مکتب معتقدند اگر مکانیسم‌های پیشگیری در بسیاری از موقعیت‌های اجتماعی صحیح عمل نمایند، جرم و تخلفی رخ نخواهد داد (نویدنی، ۱۳۸۹: ۹۱) و امنیت بیش از آنکه از طریق موازنه قوا و یا بازدارندگی ایجاد شود از طریق اعتماد و همکاری ایجاد می‌شود (ونت، ۱۳۸۵: ۴۲). از همین رو اعتماد همکاری را تسهیل می‌کند و هر چه سطح اعتماد در جامعه‌ای بیشتر باشد، احتمال همکاری بیشتر است (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۱). تجربه جوامع دارای امنیت اجتماعی پایدار نشان می‌دهد که در این جوامع سطح بالایی از اعتماد اجتماعی وجود دارد و افراد در عرصه عمومی مشارکت بالایی دارند (شفیعی و محقر، ۱۳۸۸: ۱۹). در جامعه‌ای که فرهنگ مشترک و قوی در مورد اعتماد عمومی وجود دارد، همبستگی اجتماعی استحکام و نظم اجتماعی هم، عینیت بیشتری خواهد یافت و به تبع آن امنیت و ثبات اجتماعی برقرار می‌شود (صدیقی اورعی، ۱۳۷۶: ۱۳۹).

۲-۵- مولفه‌های علم، فناوری و محیط زیست در امنیت اجتماعی

آشوک پارتاساراتی می‌گوید علم و فناوری در تعیین مرجع امنیت اجتماعی دخیل است و مفهوم امنیت اجتماعی در مقابل فناوری‌های نوین هم آسیب می‌بیند و هم تحول می‌پذیرد. از منظر او فناوری‌های نوین مرز بین حوزه خصوصی و عمومی را از بین برده‌اند (Parthasarathi، ۲۰۰۴: ۱۱۷۴). از سوی دیگر علم و فناوری به عنوان زیرساخت‌های پیشرفت کشورها یکی از شاخص‌های مهم ارزیابی میزان قدرت و توانایی آنها است (شیرازی، ۱۳۹۶: ۱۳۸). سازمان ملل متحد در گزارشی تاکید می‌کند که توسعه علم و آموزش توسط کشورها، تشویق همکاری‌های بین علوم، توسعه بخش خصوصی در تحقیقات، حفظ محیط زیست، درک تغییرات آب و هوایی و اقلیمی می‌تواند به گسترش امنیت اجتماعی کشورها کمک کند (گزارش سازمان ملل متحد، ۲۰۱۸: ۳). انگلستان از هوش مصنوعی و امنیت سایبری و فضای مجازی به عنوان بخشی از تامین امنیت اجتماعی نام برده (برنامه امنیت ملی انگلستان، ۲۰۱۲: ۴۸) و در استرالیا سیاست‌گذاری در امنیت به امنیت سایبری، پیشگیری از حادثه و فناوری‌های آینده اختصاص یافته است (سیاست و اولویت‌های علم و فناوری در امنیت ملی، ۲۰۱۸).

در مجموع امنیت اجتماعی در این پژوهش به معنای مفهوم آزاد بودن مردم در شیوه زندگی خود بدون نگرانی از ناامنی‌های اجتماعی، قابلیت حفظ الگوهای فرهنگی، مذهبی، هویتی است که در سایه آرامش و آسودگی خاطری که جامعه و نظام سیاسی برای اعضای خود ایجاد می‌کند، بدست می‌آید.

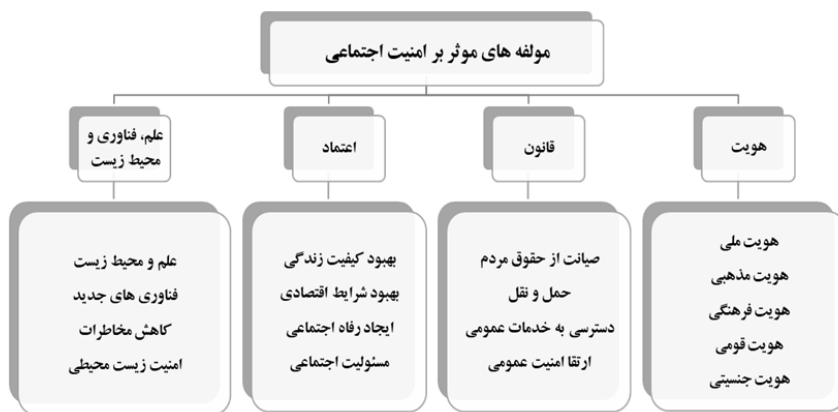
۲-۶- چارچوب نظری پژوهش

نظریه‌های اجتماعی ریشه‌های ناامنی در جامعه و شیوه‌های برون رفت از آن را بررسی کرده‌اند و با مرور و تحلیل نظریه‌های امنیت اجتماعی می‌توان وزن و سهم جامعه در بروز امنیت و ناامنی را درک کرد. تحلیل‌ها و یافته‌ها در مورد ریشه‌های بحران در جامعه و شیوه‌های درک و برقراری امنیت اجتماعی را می‌توان به تسامح «نظریه‌های امنیت اجتماعی» برشمرد. این نظریه‌ها بر اساس بیناذهنی بودن امور، اصالت برداشت، محوریت هویت، امنیتی ندیدن مسائل، ساخت اجتماعی تحولات و چند وجهی بودن امنیت استوار هستند. در این پژوهش با توجه به نگاه همه جانبه به موضوع امنیت اجتماعی و عدم اطلاق یک نظریه واحد به موضوع امنیت اجتماعی، امکان استفاده از یک نظریه واحد و نظریات یک نظریه پرداز مشخص وجود نداشت از همین رو در یک نوآوری مجموعه نظرات اندیشمندان در مورد مفهوم امنیت اجتماعی در چهار بعد هویت، علم، قانون و اعتماد مورد توجه قرار گرفت و مولفه‌های امنیت اجتماعی در این چهار بعد استخراج شد و به این ترتیب مجموعه ای تلفیقی از نظریات هویت محور، قانون محور، اعتماد محور و علم محور که در حوزه امنیت اجتماعی وجود دارند به عنوان مبنای نظری پژوهش مورد استفاده قرار گرفتند.

مولفه‌های امنیت اجتماعی در چهار مقوله هویت، اعتماد، قانون و علم، فناوری و محیط زیست در سه برنامه چهارم، پنجم و ششم توسعه مورد بررسی قرار گرفتند و راهبردهای مورد نظر هر کدام از این برنامه‌ها برای تحقق مولفه‌های امنیت اجتماعی ترسیم شد.

شکل ۱: بررسی چهار مقوله هویت، اعتماد، قانون و علم بر امنیت اجتماعی

شکل ۲: جمع بندی مولفه های موثر در امنیت اجتماعی در ابعاد چهارگانه هویت، اعتماد، قانون و علم

۳- روش پژوهش

تحقیق حاضر از نوع کیفی بوده و با روش داده بنیاد (گراندد تئوری) اجرا شده است. برای گردآوری داده ها از ابزار تحلیل محتوای کیفی مکس کیودا نسخه ۲۰۱۸ بهره برده شد. برای اجرای روش از میان سه رهیافت نظام مند (استراوس و کوربین، ۱۹۹۰ و ۱۹۹۸)، ظاهر شونده (گلنزر، ۱۹۹۲) و ساخت گرایانه (چارمز، ۲۰۰۰ و ۲۰۰۶) با تلفیقی از دو رهیافت نظام مند و ظاهر شونده، همزمان با گردآوری داده ها، نکات کلیدی به وسیله کدگذاری باز در قالب مفاهیم پیکربندی شد و پس از آن کدگذاری محوری انجام گرفت. در این پژوهش کدگذاری بر اساس مبانی نظری از سوی پژوهشگر انجام شد.

داده های کیفی در این پژوهش سه قانون مصوب برنامه توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی پنج ساله چهارم، پنجم و ششم (اسناد دولتی) هستند که در سه دولت هشتم، نهم و یازدهم تدوین شده اند، انتخاب این اسناد در پژوهش های کیفی با هدف دستیابی به بیشترین اطلاعات در مورد پدیده مورد بررسی انجام شده است زیرا در روش داده بنیاد گردآوری داده ها و تجزیه تحلیل آنها دو روند به هم پیوسته اند به همین منظور محدودیتی در منابع داده وجود ندارد (استراوس و کوربین، ۱۳۸۶: ۱۷۶). داده های این تحقیق بر مبنای اسناد است و

¹ Grounded theory

الگوی مفهومی برآمده از داده‌ها حول مقوله محوری و مفاهیم مرتبط با مقوله‌ها به دست آمد. در کدگذاری محوری رهیافت ظاهرشونده حاکم بود و محقق با حساسیت نظری بالا به دنبال کشف مقوله‌هایی بود که بهتر می‌تواند مفاهیم مرتبط را با یکدیگر در یک دسته بندی قرار دهد. در کدگذاری محوری روش داده بنیاد، یک مقوله از مرحله کدگذاری باز را انتخاب کرده و آن را در مرکز فرآیندی که در حال بررسی آن است قرار می‌دهد (پدیده محوری این پژوهش امنیت اجتماعی است) و سپس دیگر مقوله‌ها را به آن ربط می‌دهد.

این مقوله‌ها عبارت‌اند از: «شرایط علی»، «راهبردها» و «شرایط زمینه‌ای». در این الگو، سه گروه از مقوله وجود دارد. شرایط علی: مقوله‌هایی مربوط به شرایطی که بر مقوله محوری تأثیر می‌گذارند، شرایط زمینه‌ای: شرایط خاصی که بر راهبردها اثر می‌گذارند و راهبردها: کنش‌ها یا برهم کنش‌های خاصی که از پدیده محوری منتج می‌شود. مقوله محوری نیز: یک صورت ذهنی از پدیده‌ای که اساس فرآیند است. پژوهشگر داده‌ها را از قوانین استخراج کرده است و تحقیق به سئوالاتی چون: مولفه‌های امنیت اجتماعی چگونه در برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم محقق شده است؟ شباهت‌ها و تفاوت‌ها در راهبردهای سه برنامه در تأمین امنیت اجتماعی چیست؟ پاسخ می‌دهد.

در پژوهش‌های کیفی از جمله داده بنیاد به منظور ارزیابی کیفیت پژوهش‌ها، از معیار اعتمادپذیری یا قابلیت اعتماد استفاده کرد. گوبا و لینکلن، قابلیت اعتماد را شامل چهار معیار قابل قبول بودن، انتقال پذیری، قابلیت اطمینان و تأییدپذیری^۱ می‌دانند (شریف زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۶). در این پژوهش، مولفه‌های بررسی شده مورد تأیید سه نفر از متخصصان حوزه سیاستگذاری و امنیت قرار گرفت.

۴- یافته‌های پژوهش:

سه برنامه چهارم، پنجم و ششم توسعه هر کدام تنها در یک ماده به صورت صریح به امنیت اجتماعی اشاره کرده‌اند و در سایر مواد قانونی پدیده محوری «امنیت اجتماعی» در رویکردهای چهارگانه اعتماد، قانون، هویت و علم مورد بررسی قرار گرفت. تعداد ۶۱۰ گویه با توجه به مبانی نظری به دست آمد که این تعداد در قالب ۲۷ مقوله دسته بندی شدند.

۴-۱- رویکرد هویت و جایگاه امنیت اجتماعی

بر اساس رابطه میان امنیت و هویت هر روندی که تأثیرات نامطلوبی بر الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، هویت، عادات مذهبی و ملی بگذارد، تهدید فرهنگی و هویتی به شمار

^۱ Credibility, transferability, dependability and confirmability

می آورد. از این منظر امنیت به معنی توانایی جامعه برای تداوم بخشیدن به ویژگی های سیاسی - فرهنگی بنیادی خود در شرایط معقول و در مقابل تهدیدهای احتمالی یا واقعی است (تریف، ۱۳۸۳: ۱۴۹).

جدول ۱- طبقات، مقوله ها و مفاهیم هویتی امنیت اجتماعی در سه برنامه توسعه چهارم، پنجم و ششم

ردیف	مقوله	مفاهیم
۱	هویت ملی	ترویج روحیه دفاع ملی. هویت زبانی. نمادهای فرهنگی ملی. مهاجرت و جمعیت
	هویت مذهبی	ارزش های دینی و مذهبی. حفظ نهادهای مذهبی
	هویت فرهنگی	تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری. حفظ نهاد خانواده. ارزش های فرهنگی. سالم سازی فضای عمومی. منافع و نمادهای فرهنگی
	هویت قومی	مطالبات قومی. زبان و فرهنگ قومی
	هویت جنسیتی	گسترش عفاف و حجاب. جایگاه اجتماعی زنان
۲	فرهنگ اسلامی ایرانی	ترویج فرهنگ عمومی. حفظ باورهای مذهبی. حفظ زبان فارسی. حفظ میراث فرهنگی
۳	تقویت هویت مذهبی	ایجاد اماکن مذهبی. اجرای ارزش های مذهبی
	تقویت هویت ملی	تقویت هویت جوانان. حفظ امنیت مرزی. مقابله با تهاجم فرهنگی. توجه به میراث معنوی. ترویج فرهنگ ملی

یافته های تحقیق نشان می دهد راهبرد اصلی برنامه ها در این رویکرد به ترتیب در برنامه چهارم تقویت هویت مذهبی، در برنامه پنجم تقویت هویت ملی و در برنامه ششم تعادلی میان توجه به هویت ملی و هویت مذهبی است. در جدول یافته های راهبردی مشاهده می کنیم که مهمترین تفاوت سه برنامه چهارم، پنجم و ششم در این است که برنامه چهارم تا حد زیادی به مفاهیم مذهبی می پردازد و در عین حال، برنامه پنجم با نگاهی عینی به موضوع تقویت هویت جوانان و هویت مذهبی پرداخته و برنامه ششم به نیز به شکلی محدود و به صورت عینی به تقویت هویت مذهبی پرداخته است. توجه به موضوع هویت مذهبی و مفهوم ایجاد اماکن مذهبی در بین سه برنامه مشترک است.

جدول ۲- یافته‌های راهبرد هویت در امنیت اجتماعی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه

برنام ه	مقوله راهبردی	راهبرد برنامه‌ها در رویکرد هویت
برنامه چهارم	تقویت هویت ملی	شناسایی تاریخ انقلاب اسلامی. گسترش رسانه. سالم سازی فضا. ترویج مفاهیم وحدت آفرین
	تقویت هویت مذهبی	احیاء، بازسازی و گسترش مساجد، فضاهای مذهبی و تشکل‌های دینی با مشارکت مردمی. کمک به حوزه علمیه. بسط فضائل اخلاقی. ایجاد فضای فرهنگی سالم. احیای امر به معروف و نهی از منکر. تداوم قرآن آموزی و فرهنگ نماز. پرهیز از خرافات
برنامه پنجم	تقویت هویت ملی	ترویج ارزش‌های اسلامی- ایرانی. تهیه سند ملی جوانان. مبارزه با جریان‌های مروج انحراف و ابتدال. امنیت پایدار مناطق مرزی. ایجاد مراکز فرهنگی و گردشگری و موزه دفاع مقدس. حفظ آثار و فرهنگ سنتی، تاریخی و میراث معنوی
	تقویت هویت مذهبی	توسعه فعالیت‌های زیارتی. توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی، بقاع متبرکه، گلزار شهدا و مساجد
برنامه ششم	تقویت هویت ملی	اجرای سیاست فرهنگ اینار و شهادت. احیای روستای تاریخی و فرهنگی و هدف گردشگری
	تقویت هویت مذهبی	تمهید امکانات پیاده روی اربعین. توسعه امکانات قطب‌های زیارتی و گردشگری مذهبی. تسهیل اردوی زیارتی و راهیان نور دانش آموزی. توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی، بقاع متبرکه و مساجد.

۴-۲- قانون و جایگاه امنیت اجتماعی

هدف امنیت اجتماعی، تامین امنیت افراد و اقشار جامعه است که این هدف در بخش‌های مختلفی از جمله امنیت حقوقی و قضایی، اقتصادی و فرهنگی دیده می‌شود، امنیت حقوقی قضایی؛ حقوق مردم را تضمین می‌کند و مولفه ای موثر در حوزه کارآمدی دولت محسوب می‌شود (زارعی، ۱۳۷۸: ۱۵).

جدول ۳- طبقات، مقوله و مفاهیم قانونی امنیت اجتماعی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه

طبقه	مقوله	مفاهیم
شرایط علی	صیانت از حقوق مردم	عدالت قضایی. تضمین آزادی اجتماعی. ارائه خدمات عمومی
	حمل و نقل	حمل و نقل عمومی. ایمنی حمل و نقل
شرایط زمینه	دسترسی به خدمات عمومی	خدمات الکترونیکی. خدمات حقوقی و قضایی
	ارتقا امنیت عمومی	پیشگیری از آسیب اجتماعی. پیشگیری از اعتیاد. تامین امنیت زنان. ترویج قانون و نظم. پیشگیری از قاچاق مواد مخدر. خدمات انتظامی و حفاظتی. مقابله با ناهنجاری عمومی
راهبرد	کاهش مخاطرات حمل و نقل	بهبود وضعیت حمل و نقل. توسعه امداد و نجات
	رعایت حقوق شهروندی	کاهش زمینه بزهکاری. حفظ حریم خصوصی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد برنامه چهارم با انتخاب راهبرد «کاهش زمینه بزهکاری» به تحقق امنیت اجتماعی پرداخته است. برنامه پنجم توسعه راهبرد اصلی خود برای تحقق امنیت اجتماعی را «مقابله با ناهنجاری عمومی» و «توسعه امداد و نجات» انتخاب کرده است و در برنامه ششم سیاستگذار دولت را مکلف کرده است نسبت به تهیه طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه نشینی، کودکان کار و مفاسد اخلاقی اقدام کند. بنابراین مشاهده می‌کنیم که گفتمان ایجابی و سلبی به صورت توأمان در سه برنامه در رویکرد قانون وجود دارد.

جدول ۴- یافته‌های راهبردی قانون در امنیت اجتماعی در سه برنامه توسعه چهارم، پنجم و ششم

مقوله راهبردی	راهبرد برنامه در رویکرد قانون	برنامه
ارتقا امنیت عمومی	طرح مبارزه با مواد مخدر و روانگردان و اعتیاد. مجوز خدمات حفاظتی غیردولتی. رشد فرهنگ نظم و احترام به قانون. تهیه لایحه جرم سیاسی. حمایت از حقوق زنان و رفع خشونت. مبارزه با ناسازگاری اجتماعی و خشونت. توسعه خطوط مواصلاتی به منظور مهار جرائم. پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی. شناسایی نقاط آسیب خیز و بحران زا. تمرکز حمایت‌های اجتماعی، خدمات بهداشتی درمانی، مددکاری و مشاوره و اشتغال.	برنامه چهارم
رعایت حقوق شهروندی	تصویب لوایح حمایت از حقوق متهمان، حفظ حقوق شهروندی و حریم خصوصی، حذف سابقه کیفری، جرم زدایی از قوانین کیفری، جایگزین مجازات حبس. پیشگیری از وقوع جرم.	
کاهش مخاطرات حمل و نقل	ارتقاء ایمنی وسایط نقلیه. کاهش مرگ و میر و حوادث حمل و نقل. تکمیل شبکه فوریت‌های پزشکی. بهبود کیفیت حمل و نقل. کاهش نقاط حادثه خیز جاده ای	برنامه پنجم
ارتقا امنیت عمومی	سند ملی امنیت بانوان و کودکان. تصویب لوایح مبارزه با قاچاق کالا و ارز و مبارزه با مواد مخدر، روانگردان‌ها و پیش سازها. تشکیل یگان حفاظت دستگاه‌های اجرایی.	
رعایت حقوق شهروندی	تهیه بانک جامع اطلاعاتی. تهیه لوایح قضایی کاهش عناوین مجرمانه و دعوی. ایجاد پلیس قضایی. استانداردسازی ضمانت اجرای کیفری. جایگزینی ضمانت اجرای غیر کیفری مؤثر.	برنامه ششم
کاهش مخاطرات حمل و نقل	آموزش همگانی امداد و نجات. تصویب طرح جامع حمل و نقل. سامانه اطلاعات حوادث و سوانح حمل و نقل. کاهش تلفات جانی تصادفات رانندگی. توسعه شبکه امداد و نجات.	
ارتقا امنیت عمومی	برنامه مبارزه با مواد مخدر و روانگردان‌ها و کاهش اعتیاد. تمهیدات قانونی مسئولیت مدنی. مقابله با قاچاق کالا و ارز. رعایت پیوست حفاظتی- انتظامی اماکن. متناسب سازی نیروی انتظامی. طرح کنترل آسیب‌های اجتماعی. پیشگیری از ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی. تهیه پیوست اجتماعی و اطلس آسیب‌ها. تدوین نظام رصد آسیب‌های اجتماعی و معلولیت‌ها	

برنامه	مقوله راهبردی	راهبرد برنامه در رویکرد قانون
کاهش مخاطرات حمل و نقل	رعایت حقوق شهروندی	بازنگری در مصادیق عناوین مجازات سالب حیات. کاهش عناوین مجرمانه با متناسب سازی مجازات با جرم و تدوین برنامه پیشگیری و زمینه سازی کاهش جرم. شناسایی و بهبود نقاط آسیب خیز و بحران زا. تمرکز حمایت‌های اجتماعی، خدمات بهداشتی - درمانی، مددکاری، مشاوره اجتماعی و حقوقی و اشتغال. همکاری بین بخشی و مدیریت آسیب‌های اجتماعی.
		ساماندهی اورژانس. توسعه شبکه امداد و نجات. تأمین منابع پایدار مقابله با حوادث و سوانح

۴-۳- اعتماد و جایگاه امنیت اجتماعی:

اعتماد اجتماعی جوامع تاثیر بسیاری بر بهبود امنیت جانی، اخلاقی و حقوقی افراد دارد و به عنوان مهمترین بُعد سرمایه اجتماعی پیوند ارتباطی میان افراد را تقویت کرده و موجب ارتقاء جمعی و همبستگی میان اعضای جامعه می‌شود. رابطه مبنی بر اعتماد واجد شرایط صداقت، صراحت، سهم کردن، تمایلات همکاری جویانه و اطمینان است.

جدول ۵- طبقات، مقوله و مفاهیم اعتماد در امنیت اجتماعی برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه

طبقه	مقوله	مفاهیم
شرایط علی	بهبود کیفیت زندگی	مناسب سازی برای ناتوانان. ایمنی و مقاوم سازی
	بهبود شرایط اقتصادی	سپرده گذاری در بانک. توزیع عادلانه درآمد. اشتغال و کار
	ایجاد رفاه اجتماعی	عدالت آموزشی. تامین سلامت. حمایت از اقشار آسیب پذیر. منزلت گروه‌های اجتماعی. تامین اجتماعی و بیمه. ساخت مسکن
شرایط زمینه	مسئولیت اجتماعی	مهارت زندگی. فرهنگ شهروندی. مشارکت مردمی
راهبرد	اعتماد اجتماعی	بسط اعتماد اجتماعی. ارزیابی رضایتمندی عمومی. توانمندسازی مدنی. ارتقای امنیت
	ایجاد رفاه اقتصادی	کارآفرینی. رشد اقتصادی
	مشارکت اجتماعی	حمایت از آسیب دیدگان اجتماعی. تشکل‌های مدنی. ایجاد نهادهای مدنی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در رویکرد اعتماد، برنامه چهارم توسعه از راهبردهای توانمندسازی مدنی و ارتقای امنیت با رویکرد جامعه محوری و مشارکتی استفاده کرده و برنامه پنجم توسعه از راهبردهای افزایش تولید ناخالص داخلی و کاهش نرخ بیکاری کمک گرفته است. برنامه ششم توسعه نگاه ویژه به موضوع آسیب‌های اجتماعی را به عنوان راهبرد اصلی تحقق امنیت اجتماعی دارد. از همین رو برنامه چهارم و پنجم در رویکرد اعتماد نگاهی

کاملاً ایجابی به مولفه‌های موثر در تحقق امنیت اجتماعی دارند و برنامه ششم در مقابل با نگاهی عینی و در عین حال کمی ایجابی سعی دارد امنیت اجتماعی را محقق کند.

جدول ۶- یافته‌های راهبرد اعتماد در امنیت اجتماعی سه برنامه توسعه چهارم، پنجم و ششم

برنامه	مقوله راهبردی	راهبرد برنامه در رویکرد اعتماد
برنامه چهارم	اعتماد اجتماعی	تهیه طرح توسعه نظم و امنیت. توسعه مشارکت مردمی تأمین نظم و امنیت عمومی. گسترش روحیه نشاط و اعتماد اجتماعی. سنجش سرمایه اجتماعی. ارتقای احساس امنیت اجتماعی در مردم و جامعه.
	ایجاد رفاه اقتصادی	تهیه سند ملی کار شایسته. توسعه بخش تعاونی. رفع مشکلات بنگاه‌های کوچک و متوسط. تشویق مردم به سرمایه گذاری امور اقتصادی، تولیدی و اجتماعی. تقویت نهادهای پشتیبان کارآفرینی
	مشارکت اجتماعی	اعمال حقوق صنفی و مدنی کار. طرح مشارکت و نظارت مردمی. گفتگوی اجتماعی دولت و نهادهای مدنی. توانمندسازی و مشارکت محلی. تقویت نهادهای مدنی و احزاب. اشتغال سه دهک پائین درآمدی. هدایت فعالیتها به سمت فرآیندهای قانونی. لایحه حمایت از بزه دیدگان اجتماعی. برنامه مشارکت زنان. درمان اجتماع مدار معنادان. حمایت از تأسیس نهادهای غیردولتی. ایجاد نهادهای مدنی و تشکل‌های زنان. لایحه تحکیم نهاد خانواده. مشارکت نهادهای خیریه در فقرزدایی. حمایت نظام تأمین اجتماعی برای فقرا. خدمات رسانی به افراد آسیب دیده اجتماعی و بازتوانی. مشارکت جوانان
برنامه پنجم	اعتماد اجتماعی	ارتقاء احساس امنیت و سالم سازی فضای عمومی جامعه. مشارکت مردم در امنیت پایدار کشور
	ایجاد رفاه اقتصادی	رشد سالیانه تولید ناخالص داخلی. کاهش نرخ بیکاری. حمایت از بخش غیردولتی به منظور توسعه کسب و کار، کارآفرینی. حمایت از تولیدات داخلی
	مشارکت اجتماعی	تقویت تشکل‌های کارگری و کارفرمایی. سامان بخشی مناطق حاشیه نشین. سند ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیرمجاز. ایجاد شهرک‌های اقماری برای اسکان جمعیت مهاجر
برنامه ششم	اعتماد اجتماعی	راهبرد ندارد
	ایجاد رفاه اقتصادی	اصلاح قوانین و ارتقای امنیت فضای کسب و کار. افزایش سهم تعاون در اقتصاد. جبران عقب ماندگی استانهای مناطق عملیاتی دفاع مقدس
	مشارکت اجتماعی	خدمت رسانی و بازتوانی افراد در معرض آسیب اجتماعی با مشارکت مردم. تحت پوشش قرار دادن مددجویان کمیته امداد و بهزیستی. توسعه مراکز فوریت‌های اجتماعی. سند توانمندسازی و ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیرمجاز. ایجاد شهرک‌های اقماری اسکان جمعیت مهاجر. ایجاد مراکز نگهداری معنادان متجاهر و بی خانمان و مراکز جامع معنادان بهبود یافته. ساماندهی کودکان کار. توسعه نقش مردم و سازمانهای مردم نهاد در خیر اجتماعی

علم، فناوری و محیط زیست و جایگاه امنیت اجتماعی

اهمیت علم و فناوری در تامین امنیت و یا خدشه وارد کردن به آن است و همانطور که می‌توان از علم و دانش به منظور دستیابی به امنیت بهره برد در مقابل ممکن است فناوری امنیت انسان‌ها را به خطر بیندازد. به دلیل پیشرفت‌های سریع علمی و فناوری تفاوت سیاستگذاری کشورها باعث بروز تحولات متفاوت در آنها می‌شود. همچنین امنیت زیست محیطی به عنوان یکی از تعاریف جدید امنیت موجب شده مرجعیت امنیت از دولت به افراد، گروه‌ها و مناطق زیستی تغییر کند و کمیابی منابع زیست محیطی می‌تواند باعث افزایش خشونت در جوامع شود.

جدول ۷- طبقات، مقوله و مفاهیم علم، فناوری و محیط زیست در امنیت اجتماعی برنامه توسعه

چهارم، پنجم و ششم

طبقه	مقوله	مفاهیم
شرایط علی	علم و محیط زیست	اهمیت آب. آلودگی محیط زیست. مطالعات حوادث طبیعی
	فناوری‌های جدید	فناوری نظامی. توان فناوری. تولید فناوری جدید. مناطق علم و فناوری. اینترنت و ارتباطات
شرایط زمینه	علم و فناوری و منابع طبیعی	حمایت از علم و پژوهش. الگوی مصرف انرژی. فعالیت محیط زیستی
راهبرد	امنیت زیست محیطی	بهبود سازی انرژی. روش‌های نوین حفظ محیط زیست. حفاظت از تنوع زیستی. جمع آوری آلوده کنندگان محیط زیست
	تقویت امنیت با علم و فناوری	امنیت اطلاعات و اینترنت. پژوهش و فناوری
	کاهش مخاطرات	مقابله با تهدیدات نوین. پدافند غیرعامل. ایمن سازی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد هر سه برنامه چهارم، پنجم و ششم به امنیت زیست محیطی و کاهش مخاطرات توجه دارند. هر سه برنامه به حفظ محیط زیست، رفع آلودگی‌ها، توجه به تنوع زیستی، حفاظت از زیست بوم حساس به عنوان راهبرد موثر در تحقق «امنیت اجتماعی» توجه کرده‌اند. شباهت دیگر سه برنامه یاد شده موضوع کاهش مخاطرات و توجه به مقاوم سازی و پدافند غیرعامل است. در بخش فناوری اطلاعات و ارتباطات برنامه چهارم با نگاهی ایجابی در عین توجه به توسعه فناوری اطلاعات بر موضوع تدوین «سند راهبردی برقراری امنیت در فضای تولید و تبادل اطلاعات کشور» توجه کرده و در مقابل برنامه پنجم علاوه بر موضوع فناوری اطلاعات اما نگاهی سلبی و مقابله‌ای به موضوع فضای مجازی دارد و برنامه ششم همچون برنامه پنجم با نگاهی سلبی به مسئله فناوری‌های جدید پرداخته است.

جدول ۸- یافته‌های مقوله علم، فناوری و محیط زیست در امنیت اجتماعی برنامه توسعه

چهارم، پنجم و ششم

برنامه	مقوله راهبردی	راهبرد برنامه در رویکرد علم، فناوری و محیط زیست
برنامه چهارم	امنیت زیست محیطی	کاهش مصرف انرژی و رفع آلودگی هوا. مدیریت پسماند. حفظ منابع طبیعی تجدیدشونده. جلوگیری از شکار و نابودی تنوع زیستی. مدیریت زیست بوم‌های حساس به ویژه دریاچه ارومیه. حفاظت و بهره برداری از تنوع زیست. ساماندهی منابع آب. از رده خارج کردن وسایل نقلیه فرسوده.
	تقویت امنیت با علم و فناوری	سند برقراری امنیت در فضای تولید و تبادل اطلاعات. ساماندهی نظام پژوهش و فناوری. استانداردهای سامانه حفاظتی و امنیتی. اصلاح ساختار جامع اطلاعاتی.
	کاهش مخاطرات	مقاوم سازی ساختمانها در برابر زلزله. بهینه سازی ساخت و ساز در مصرف انرژی. ایمن سازی سیستم‌های خدماتی. کاهش مخاطرات تهدیدکننده سلامتی. رعایت اصول پدافند غیرعامل. آموزش مردم درباره مخاطرات سوانح غیرطبیعی. مقاوم سازی بافت‌های قدیمی. اجرای نظام مدیریتی آب. سند جامع انرژی. اجرای به‌زراعی و به‌نژادی. مدیریت پسماند. توسعه کشت ارگانیک. اصلاح بهره برداری از منابع طبیعی. اجرای بیابان‌زدایی. کنترل کانونهای بحران. مدیریت یکپارچه زیست بومی. حفاظت از تنوع زیستی و زیست بوم حساس به ویژه دریاچه ارومیه. جلوگیری از شکار و نابودی تنوع زیستی. ایجاد کمربند سبز در اطراف شهرها. کاهش آلودگی هوا. شناسایی کانون ریزگردها و کاهش گازهای گلخانه‌ای
برنامه پنجم	امنیت زیست محیطی	اجرای نظام مدیریتی آب. سند جامع انرژی. اجرای به‌زراعی و به‌نژادی. مدیریت پسماند. توسعه کشت ارگانیک. اصلاح بهره برداری از منابع طبیعی. اجرای بیابان‌زدایی. کنترل کانونهای بحران. مدیریت یکپارچه زیست بومی. حفاظت از تنوع زیستی و زیست بوم حساس به ویژه دریاچه ارومیه. جلوگیری از شکار و نابودی تنوع زیستی. ایجاد کمربند سبز در اطراف شهرها. کاهش آلودگی هوا. شناسایی کانون ریزگردها و کاهش گازهای گلخانه‌ای
	تقویت امنیت با علم و فناوری	ارتقاء زیرساخت اطلاعاتی. ساماندهی حفاظت از اطلاعات. اجرای سند امنیت فضای تبادل اطلاعات. اجرای سامانه مدیریت اطلاعات. تحقق شاخص‌های اصلی علم و فناوری و کسب جایگاه دوم منطقه. افزایش سهم پژوهش از تولید ناخالص داخلی. مقابله با جنگ نرم با اولویت فضای مجازی و سایبری. اتصال به شبکه ملی اطلاعات دستگاه‌های اجرایی.
	کاهش مخاطرات	صیانت از نیروگاه‌های هسته‌ای. رعایت اصول پدافند غیرعامل. آموزش مردم برای کاهش مخاطرات ناشی از سوانح غیرطبیعی. مبارزه با بیوتروریسم. مشارکت در برنامه‌های دفاعی شرایط بحران و جنگ. مقابله با اختلال در امنیت اقتصادی، جرائم ضدامنیتی، تروریستی و تهدیدات نرم امنیتی. ایجاد سامانه هشدار تهدیدات نوین. ایمن سازی و حفاظت از مراکز مهم. توسعه ایستگاه‌های شتاب نگاری و زلزله نگاری. بودجه امداد حوادث غیر مترقبه
برنامه ششم	امنیت زیست محیطی	اجرای سند انرژی. حفاظت از محیط زیست و گونه‌های در معرض انقراض. توسعه کشاورزی حفاظتی، به نژادی و به زراعی. کشت محصولات سالم. ممنوعیت محصولات تراریخته. نوسازی باغ‌های فرسوده و توسعه گلخانه‌ها. ارتقای بهره‌وری آب و احیاء قنوات. مدیریت پسماند. حفاظت از تالاب‌ها. تکمیل تأسیسات مدیریت پساب و فاضلاب. احیای جنگلها. اجرای آبخیزداری. اجرای مدیریت سبز در نهادها. توسعه گیاهان دارویی. دسترسی مردم به محصولات سالم. افزایش سهم نیروگاه‌های تجدیدپذیر و پاک. ایجاد کمربند سبز در اطراف شهرها. بیابان‌زدایی و کنترل کانون‌های بحرانی. مقابله با ریزگردها

مقاله راهبردی	برنامه
راهبرد برنامه در رویکرد علم، فناوری و محیط زیست	
ایجاد نظام آماری بر بستر شبکه ملی اطلاعات. انسداد الکتریکی مرزها. تقویت مرزبانی فناوری نیروی انتظامی. توسعه قدرت نرم دفاعی و رایانیک و مقابله با جنگ نرم. ثبت طرح‌های پژوهش و فناوری. تکمیل نظام پایش فناوری اطلاعات و دولت الکترونیک. هوشمندسازی مدارس.	تقویت امنیت با علم و فناوری
خنثی سازی و مقابله با تهدیدات سلامت. اجرای کامل پدافند غیرعامل. ایمن سازی مراکز مهم. مشارکت مرزنشینان در طرح‌های امنیتی. مقابله با شرایط اضطراری تأسیسات هسته ای. ایجاد سامانه پدافند رایانیک سایبری. افزایش توان مقابله با وقوع احتمالی تهدید. ایمن سازی سکونتگاه‌ها. تعیین شاخص بافت فرسوده. توسعه شبکه ایستگاه‌های زلزله نگاری	کاهش مخاطرات

۵- نتیجه گیری

امنیت اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد داخلی امنیت مسائل مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، محیط زیست، قضایی، علم و فناوری را در برمی گیرد. توجه به امنیت اجتماعی از «سند چشم انداز ۱۴۰۴» آغاز شد. این سند تاکید می کند: «جامعه ایرانی در افق این چشم انداز چنین ویژگی‌هایی خواهد داشت: توسعه یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود، متکی بر اصول اخلاقی و ارزشهای اسلامی، ملی و انقلابی، با تاکید بر مردم سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره مندی از امنیت اجتماعی و قضایی». از همین رو برنامه‌های توسعه تدوین شده پس از سند چشم انداز نقطه عطف برنامه ریزی توسعه در حوزه امنیت اجتماعی محسوب می‌شوند چرا که هر چند محدود اما بر لزوم تأمین امنیت اجتماعی در عرصه‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تاکید کردند.

بر اساس مبانی نظری که پیشتر گفته شد برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه در رسیدن به مقوله محوری «امنیت اجتماعی» از راهبردهای مختلف در رویکردهای چهارگانه هویت، اعتماد، قانون و علم بهره گرفته اند و بررسی قوانین برنامه‌ها نشان می‌دهد با وجود آنکه این برنامه‌ها تنها در یک ماده قانونی به طور مستقیم به «امنیت اجتماعی» اشاره کرده اند اما بسیاری از مواد قانونی دیگر این برنامه‌ها به طور غیرمستقیم به مقوله امنیت اجتماعی توجه دارد.

در پاسخ به پرسش تحقیق که این برنامه‌ها چگونه به بازنمایی امنیت اجتماعی با توجه به چهار رویکرد گفته شده، اقدام کرده اند مشاهده می‌کنیم که سیاستگذار در برنامه چهارم از مولفه‌های ایجابی که بیشتر ذهنی و نرم افزاری هستند، برای تحقق امنیت اجتماعی بهره گرفته است، در برنامه پنجم از مولفه‌های سلبی که بیشتر عینی بوده اند به منظور تحقق امنیت

اجتماعی کمک گرفته است و در برنامه ششم به صورت توامان از مولفه‌هایی که دارای وجوه سلبی و ایجابی، عینی و ذهنی هستند برای تحقق امنیت اجتماعی استفاده کرده است. هرچند هر سه برنامه در مقوله‌های مرتبط با امنیت اجتماعی با یکدیگر شباهت‌هایی دارند اما تفاوت‌های آنها ناشی از نوع نگرشی است که سیاستگذار در زمان تدوین برنامه به کار برده است. برنامه چهارم، راهبرد اصلی خود را به تقویت هویت مذهبی معطوف کرده و برنامه پنجم بر تقویت هویت ملی تأکید دارد. برنامه ششم سعی داشته است که تعادلی میان توجه به هویت ملی و هویت مذهبی برقرار کند. برنامه چهارم از سوی دولت هشتم، برنامه پنجم از سوی دولت نهم و برنامه ششم از سوی دولت یازدهم به نگارش در آمده‌اند. برنامه چهارم در نگاهی انتزاعی به موضوع هویت بر «ترویج مفاهیم وحدت آفرین» تأکید دارد و برنامه پنجم بر اساس تأکید برنامه به موضوع الگوی اسلامی-ایرانی به «ترویج ارزش‌های اسلامی-ایرانی» پرداخته و برنامه ششم موضوع «ترویج و تحکیم فرهنگ ایثار و شهادت» را مورد توجه قرار داده است.

با وجود اینکه برنامه چهارم سعی کرده است با انتخاب راهبردهای اجتماع محور به کاهش زمینه بزهکاری به منظور تحقق امنیت اجتماعی کمک کند اما لوایح مربوط به آن تا زمان برنامه ششم توسعه به تصویب نهایی نرسیده است. در واقع مواد قانونی همچون «پرورش عمومی قانونمداری»، «احترام به قانون و آیین شهروندی»، «تدوین لوایح مرتبط با جرم و بزه» سعی داشت امنیت اجتماعی را از منظر حقوق و آزادی‌های عمومی تحقق بخشد اما با وجود تکرار این قوانین در برنامه پنجم توسعه بازهم اجرایی نشد. ضمن آنکه در برنامه ششم سیاستگذار در یک تغییر نگرش دولت را مکلف کرد تا نسبت به تهیه طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه نشینی، کودکان کار و مفساد اخلاقی بپردازد و از حرکت‌های اجتماع محور و کاهنده زمینه بزهکاری به رفع معلول آن یعنی رسیدگی به آسیب‌های اجتماعی ناشی از بزهکاری بپردازد.

در عین حال رویکرد جامعه محوری و مشارکت محور در قوانین برنامه‌های توسعه از برنامه چهارم به بعد رنگ باختند و برنامه‌های پنجم و ششم توسعه در این حوزه با فاصله گرفتن از رویکرد اجتماعی، سعی کردند با ایجاد رفاه اقتصادی و توجه به آسیب‌های اجتماعی به تحقق پدیده «امنیت اجتماعی» بپردازند. البته در این میان اهمیت توجه به آسیب‌های اجتماعی در برنامه ششم توسعه نشأت گرفته از دستور مقام معظم رهبری از سال ۱۳۹۴ مبنی بر برگزاری جلسات بررسی آسیب‌های اجتماعی در سطح کلان کشور با حضور

مسئولان سطح اول است و از همین رو سیاستگذار در برنامه ششم دولت را موظف کرده است با توجه به رویکرد خیر اجتماعی و کمک گرفتن از مردم و نهادهای غیردولتی به اقداماتی از جمله پیشگیری، ارائه خدمات اجتماعی بپردازد.

با وجود آنکه هر سه برنامه چهارم، پنجم و ششم توسعه به موضوع امنیت زیست محیطی و کاهش مخاطرات برای انسان‌ها توجه دارند و حفظ محیط زیست، رفع آلودگی‌ها، توجه به تنوع زیستی، حفاظت از زیست بوم حساس را به عنوان راهبردهای موثر در تحقق «امنیت اجتماعی» توجه کرده اند اما در همین حوزه نیز تفاوت نگرش سه برنامه خودنمایی می‌کند. برنامه چهارم چندان به موضوع منابع انرژی و آلودگی‌های محیط زیستی توجه نشان نداده است و سعی در آگاهی بخشی دارد اما برنامه پنجم و ششم توسعه به دلیل قرارگیری در زمان بحران‌های زیست محیطی از جمله ریزگردها، خشکسالی و بحران‌های آبی به این موضوع توجه نشان داده اند که نشان از توجه دو سیاستگذار این برنامه‌ها است. توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات نیز راهبردهای متفاوتی را برای برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه رقم زده است اما می‌توان مشاهده کرد که با وجود سعی برنامه چهارم بر تدوین «سند راهبردی برقراری امنیت در فضای تولید و تبادل اطلاعات کشور در محیط‌های رایانه ای» این برنامه هنوز تا زمان برنامه ششم به طور کامل اجرایی نشده است و تنها بخشی از فضای مجازی توانسته اند از این امنیت بهره بگیرند و با وجود تاکید برنامه پنجم بر «پشتیبانی و کمک به مقابله با جنگ نرم با اولویت فضای مجازی و سایبری» و برنامه ششم بر «تهیه طرح جامع دربرگیرنده توسعه قدرت نرم دفاعی و مقابله با جنگ نرم» هنوز فضای مجازی و امنیت سایبری یکی از مشکلات موجود است که برای آن راهکار موثری اندیشیده نشده است.

از آنجا که وظایف دولت‌ها فراهم سازی بسترهای مناسب برای ارتقاء مستمر کیفیت زندگی آحاد مردم و تامین امنیت اجتماعی است، پیشنهاد می‌شود سیاستگذاران در تدوین برنامه‌های توسعه با اتخاذ تدابیر و سیاستگذاری‌های سلبی و ایجابی زمینه تحقق امنیت اجتماعی را فراهم کنند.

منابع و مآخذ:

- احمدی، سیدمحمد (۱۳۸۶)، «توسعه اجتماعی و امنیت ملی»، **پژوهشنامه مرکز تحقیقات استراتژیک**، شماره ۱۴، زمستان ۱۳۸۶
- استراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۷)، **اصول روش تحقیق کیفی، نظر به مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها**، ترجمه بیوک محمدی، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- افتخاری، اصغر، (۱۳۸۵)، «تهدید اجتماعی شده رویکردی تازه در تهدید شناسی»، **مطالعات دفاعی استراتژیک**، سال هفتم، شماره ۲۷، پاییز ۱۳۸۵
- پانتام، روبرت (۱۳۸۰)، **دموکراسی و سنت‌های مدنی**، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: انتشارات غدیر
- پورسعید، فرزاد (۱۳۹۲)، **فرهنگ توصیفی اصطلاحات امنیت**، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- ترتیب تری و دیگران (۱۳۸۳)، **مطالعات امنیتی نوین**، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: انتشارات پژوهشگاه مطالعات راهبردی
- حسنی فر، عبدالرحمن (۱۳۸۳)، «دولت و امنیت اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، **دین و ارتباطات**، شماره ۲۳، پاییز ۱۳۸۳
- ریبیعی، علی (۱۳۸۴)، **مطالعات امنیت ملی؛ مقدمه ای بر نظریه‌های ملی در جهان سوم**، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، چاپ اول
- رضوی‌نژاد، سیدامین، ملک‌محمدی، حمیدرضا، (۱۳۹۷)، «درآمدی تحلیلی بر مسئله‌شناسی در سیاست‌گذاری امنیتی»، **فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی**، دوره هشتم، شماره ۲
- رضوانی، حسین (۱۳۹۴)، «تحلیل مفهومی ساختاری مناسبات امنیت و توسعه در هند سه معرفت و حکمت اسلامی»، **پژوهش‌نامه علوم انسانی اسلامی**، شماره ۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۴
- روچیلد، اما و دیگران (۱۳۹۱)، **ترجمان جامعه و امنیت - جلد اول: امنیت، جامعه، هویت**، ترجمه علیرضا طیب، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- روی، پل (۱۳۸۲)، «معمای امنیت اجتماعی»، ترجمه منیره نوبدینیا، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، سال ششم، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۲
- زارعی محمدحسین (۱۳۸۷)، «امنیت قضایی به مثابه حق»، **مجلس و راهبرد**، سال ۱۴، شماره ۵۶، تابستان ۱۳۸۷
- سام آرام، عزت‌الله؛ حسینی حاجی بکنده، سیداحمد؛ موسوی چلک، حسن (۱۳۹۷)، «سیاست‌گذاری اجتماعی در حوزه کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی و تاثیر آن بر امنیت اجتماعی»، **فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی**، شماره ۵۵، پاییز ۱۳۹۷
- شریف زاده، فتاح؛ الوانی، سیدمهدی؛ رضایی منش، بهروز؛ مختاریان پور، مجید (۱۳۹۲)، «موانع اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه: بررسی تجربیات مدیران فرهنگی»، **اندیشه مدیریت راهبردی**، سال هفتم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲
- شفیعی، حسن و محقر، علی (۱۳۸۸)، «سرمایه اجتماعی و امنیت اجتماعی پایدار»، **فصلنامه امنیت اجتماعی**، شماره ۱۷، بهار ۱۳۸۸
- شیرازی، حسن و غلامی، عباس و اوجاقی، علی (۱۳۹۶)، «تبیین نقش علم و فناوری در الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت در حوزه دفاعی امنیتی»، **فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک**، سال پانزدهم، شماره ۶۹، پاییز ۱۳۹۶
- صدیقی اورعی، غلامرضا (۱۳۷۶)، «تأثیر ساختاری بر پدیده امنیت یا ناامنی اجتماعی»، **مجموعه مقالات ارائه شده در همایش توسعه و امنیت عمومی**، ۷-۵ اسفند ۱۳۷۵، تهران: انتشارات وزارت کشور
- عبدالله‌خانی، علی (۱۳۹۲)، **نظریه‌های امنیت**، تهران: انتشارات ابرار معاصر
- علایی، حسین، (۱۳۹۱)، «امنیت پایدار در سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران»، **آفاق امنیت**، سال پنجم، شماره ۱۵، تابستان ۱۳۹۱
- غفورزاده رونو، غلامرضا (۱۳۸۸)، **تهدیدات اجتماعی و امنیت ملی**، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع
- قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹). مرکز پژوهش‌های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳). مرکز پژوهش‌های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶). مرکز پژوهش‌های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قدرتی، حسین و همکاران (۱۳۸۸)، «احساس امنیت اجتماعی و تعیین‌کننده‌های اجتماعی اقتصادی آن (مطالعه موردی: شهر سبزوار)»، **فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی**، شماره ۳۰
- قیصری، نورالله و حسینی، سید مهدی (۱۳۹۲)، «ابعاد و شاخص‌های امنیت پایدار؛ مبتنی بر مدل مهندسی همگرایی ملی»، **آفاق امنیت**، سال پنجم، شماره ۲۰، پاییز ۱۳۹۲
- کلاهیچیان، محمود (۱۳۸۸)، «راهکارهای تحقق امنیت اجتماعی»، **فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی**، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۸۸
- گروه مطالعات امنیت ملی (۱۳۹۰)، **امنیت اجتماعی (عوامل و راهبردها)**، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی
- نصرالزاده، محمدجواد و صائبی، حسن (۱۳۹۷)، «ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت اجتماعی بر اساس گفت‌وگو امام خمینی (ره)، رهبری، قانون اساسی، تجارب جمهوری اسلامی ایران و بهره‌گیری از تجارب بشری»، **فصلنامه امنیت ملی**، سال هشتم، شماره ۲۷، بهار ۱۳۹۷
- نصری، قدیر (۱۳۹۰)، **درآمدی نظری بر امنیت جامعه ای (مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها)**، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

-نویسنده، منیژه (۱۳۸۲)، «درآمدی بر امنیت اجتماعی»، فصلنامه
مطالعات راهبردی، سال ششم، شماره ۱۹، بهار ۱۳۸۲
-ونت، الکساندر (۱۳۸۵)، نظریه اجتماعی سیاست بین الملل،
ترجمه حمیرا مشیرزاده، چاپ اول، تهران: انتشارات وزارت
امور خارجه

-Australia government (2018). national security
science and technology, Policy and priorities:
[https://www.dst.defence.gov.au/sites/default/files
/research_facilities/documents/NSS26T_policy
and_priorities.PDF](https://www.dst.defence.gov.au/sites/default/files/research_facilities/documents/NSS26T_policy_and_priorities.PDF)

-Brimmer, E. (2007). **Seeing blue: American
visions of the European Union**. European Union
Institute for Security Studies.

-Parthasarathi, A. (2004). "Science and its
applications to societal security". **Current
Science Bangalore**, 87, 1174-1175.

-**The Secretary of State for Defence By
Command of Her Majesty UK** (2012). National
Security Through Technology: Technology,
Equipment, and Support for UK Defence and
Security: <http://www.mod.uk>. ISBN:
9780101827829

-United Nations General Assembly (2018).
Seventy-third session Item 98 of the preliminary
list. **Role of science and technology in the
context of international security and
disarmament:**
<https://digitallibrary.un.org/record/1639159.pdf>